

**ZAMONAVIY TA'LIM MUHITIDA O'QITUVCHILARNING
INKLYUZIV MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING
ZARURATI**

**НЕОБХОДИМОСТЬ РАЗВИТИЯ ИНКЛЮЗИВНОЙ КУЛЬТУРЫ
УЧИТЕЛЕЙ В СОВРЕМЕННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ**

**THE NECESSITY OF DEVELOPING AN INCLUSIVE CULTURE
OF TEACHERS IN A MODERN EDUCATIONAL ENVIRONMENT**

**UMARALIYEVA MUXAYYO ABDUGAPAROVNA,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti ilmiy va ilmiy
pedagogo kadrlar tayyorlash ilmiy tadqiqot bo'limi katta ilmiy hodimi**

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'lim muhitida inkluziv ta'limning zarurati, barcha o'quvchilarning o'z imkoniyatlari va ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim olish imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan. Shuningdek, inkluziv ta'lim amaliyotlari, o'qituvchilarni tayyorlash va resurslarni samarali taqsimlash kabi masalalarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar. Inkluziv ta'lim, zamonaviy ta'lim muhiti, o'quvchilar, ta'lim imkoniyatlari, ijtimoiy ko'nikmalar, integratsiya, o'qituvchilarni tayyorlash, ta'lim sifati.

Аннотация. В данной статье рассматривается в современном образовательном окружении необходимость инклюзивного образования направленная на обеспечение того, чтобы все учащиеся имели возможность учиться в соответствии со своими способностями и потребностями. Кроме того, практики инклюзивного образования охватывают такие вопросы, как подготовка учителей и эффективное распределение ресурсов.

Ключевые слова. Инклюзивное образование, современное образовательное окружение, учащиеся, образовательные возможности, социальные навыки, интеграция, подготовка учителей, качество образования

Abstracts. In the contemporary educational environment, the necessity of inclusive education is aimed at ensuring that all students have the opportunity to learn according to their abilities and needs. Additionally, inclusive education practices encompass issues such as teacher training and the effective allocation of resources.

Keywords. Inclusive education, contemporary educational environment, educational opportunities, social skills, integration, teacher training, education quality

O‘zbekiston Respublikasining 2030 yilgacha ta’limni rivojlantirish Davlat dasturiga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasidazamonaviy ta’limning maqsadi yosh avlodni ma’naviy-axloqiy rivojlantirish va tarbiyalashdan iborat. Shuningdek, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”ga muvofiq, kuchli davlat, rivojlangan iqtisodiyot va umuminsoniy mehnat imkoniyatlariga asoslangan farovon jamiyatni barpo etish, O‘zbekistonni dunyoning eng rivojlangan o‘ttizta davlati qatoriga kirishi asosiy maqsaddir. Ushbu maqsadga erishish uchun “2022 - 2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ushbu tizimning yettita asosiy uzoq muddatli ustuvor yo‘nalishlaridan biri - bilim va kasbiy ko‘nikmalarni hayotga tatbiq etish zamonaviy ta’lim, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashning asosiy yo‘nalishlari sifatida belgilangan. Davlat dasturlari va strategiyalari doirasida ta’lim jarayoni sifatini oshirishga xizmat qiluvchi ta’lim texnologiyalarini ishlab chiqish zarurligi ko‘rib chiqilmoqda. Shu bilan birga, bugungi “haqiqat” sharoitida “maxsus” o‘quvchilarning rivojlanishini ta’minlaydigan muammolar, ya’ni ota-onalarga umumiy ta’lim tashkiloti turini tanlash huquqini berish orqali rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar uchun o‘qitishning tashkiliy shakllarini kengaytirish zarur. Shu munosabat bilan, inklyuziv muhit sharoitida pedagogik faoliyatni boshqarishning maqsadga muvofiqligi to‘g‘risida savol tug‘ildi. Inklyuziv muhitdagi pedagogik faoliyat turli xil imkoniyatlarga ega o‘quvchilarni, shu jumladan umumiy maktablardagi nogiron bolalarni – normal rivojlanayotgan, ya’ni boshqa “standart” o‘quvchilar bilan birgalikda o‘qitishni o‘z ichiga oladi.

So‘nggi yillarda bo‘lajak o‘qituvchilarni oliy maktabda va qo‘shimcha kasb-hunar ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni amalga oshirishga tayyorlash muammosini ochib

beruvchi ishlar soni sezilarli darajada oshdi.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining manfaatlarini ko‘zlab milliy strategiyaga muvofiq, ob’ektiv sabablarga ko‘ra ta’lim tizimidan tashqarida qolayotgan nogiron bolalar sonini ularning umumiy sonining 20 foizigacha qisqartirish rejalashtirilgan. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunida “nogiron o‘quvchilar”, “inklyuziv ta’lim”, “inklyuziv muhit”, “maxsus ta’lim ehtiyojlari” kabi yangi tushunchalar paydo bo‘ldi. Yuqorida qayd etilgan yangi islohotlar tabiiyki, inklyuziv muhitda o‘qituvchilar faoliyatiga qo‘yiladigan talablarni oshirishni, ularning funksional mas’uliyatini kengaytirishni, kasbiy va shaxsiy xususiyatlarini o‘zgartirishni taqozo etdi. Davlat ta’lim standarti umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilariga inklyuziv muhitda ishlash uchun yangi talablarni – o‘qituvchilarning barcha o‘quvchilarga moyilligi, rivojlanish xususiyatlari va nogironligidan qat’i nazar, istisnosiz o‘qitish istagi va qobiliyatini belgilaydi. Shubhasiz, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilari o‘quvchilarning turli ijtimoiy guruhlarining alohida ehtiyojlarini aniqlash va shakllantirishni, inklyuziv muhitda ta’lim dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishni o‘rganishi kerak.

Biroq, mutaxassislarining pedagogik mahoratini oshirish, ularning shaxsiy va kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish sharoitlarini aniqlashga doir ko‘plab tadqiqot ishlari mavjudligiga qaramay, umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari bilan bog‘liq masalalar hali ham dolzarb mavzu bo‘lib qolmoqda.

Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari o‘qituvchilarining pedagogik faoliyati ko‘lamining kengayishi munosabati bilan inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlik masalalarini qamrab oluvchi kasbiy tayyorgarlikning mazmuniy jihatini yangilash

talabi paydo bo'ldi. Bunday sharoitda o'qituvchilarning inklyuziv muhitda ishlash uchun kasbiy kompetensiyasini shakllantirish bilan bir qatorda, bo'lajak o'qituvchilarni umumta'lim tashkilotlarida korreksion ishlarga tayyorlash, inklyuziv muhitda pedagogik ishlarni to'g'ri tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish zarurati tug'iladi. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiylashuvini ta'minlashga qaratilgan muhit yangilanadi. Biroq tadqiqotda asosiy e'tibor umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining umumiy tayyorgarligiga qaratilgan bo'lib, "maxsus" o'quvchilar bilan ishlovchi o'qituvchilarning kasbiy ehtiyojlari o'z yechimini topmagan.

Shunday qilib, umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlash nazariyasi va amaliyotini tahlil qilish bizga quyidagilar o'rtasidagi bir qator qarama-qarshiliklarni aniqlash imkonini beradi:

- zamonaviy jamiyatning inklyuziv muhitda ishlashga qodir pedagog kadrlarni tayyorlashga bo'lgan ehtiyojining ortishi hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini zamonaviy ta'lim talablari sharoitida inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning muhim xususiyatlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

- umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining kasbiy faoliyat turlaridan biri sifatida inklyuziv muhitda pedagogik ishlarni davlat umumiy majburiy oliy ta'lim standartiga kiritish va o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlashning nazariy asoslangan va eksperimental tasdiqlangan usullarining yo'qligi.

- umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarini inklyuziv muhitda ishlashga tayyorlash sifatini baholash zarurati va ko'rib chiqilayotgan faoliyatni amalga oshirishga tayyorgarlik komponentlarini shakllantirishni baholashning nazariy asoslangan va eksperimental sinovdan o'tgan diagnostika vositalarining yetishmasligi.

Aniqlangan qarama-qarshiliklar asosida tadqiqot muammosi shakllantirildi: umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining inklyuziv madaniyatini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari va uslubiy ta'minoti qanday? Ushbu muammoning dolzarbligi dissertasiya tadqiqoti mavzusini "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'qituvchilarining inklyuziv madaniyatini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish" mavzusini tanlashga olib keldi.

O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunining 4-moddasida ta'lim sohasidagi asosiy prinsiplar sifatida ta'lim sohasida kamsitishlarga yo'l qo'yilmaslik hamda ta'lim olishga doir teng imkoniyatlarning ta'minlanishi, qonunning 9-moddasida esa "Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar, shuningdek, uzoq vaqt davolanishga muhtoj bo'lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitlarida yakka tartibda ta'lim oladi." deb, ko'rsatib o'tilgan.

Inklyuziv ta'lim konsepsiyasi "inklyuziv jamiyat" g'oyasiga asoslanadi, bunda har bir kishi boshqalarni (turli irq, din, madaniyat va nogironligi bo'lgan odamni) ijtimoiy hayotda faol va teng ishtirok etishga jalb qilishni afzal ko'radi, har kimning manfaatlariga mos keladi, ularning mustaqil yashash qobiliyatini oshiradi hamda huquqlari tengligini ta'minlaydi.

"Inklyuziv ta'lim – bu jinsi, yoshi, etnik kelib chiqishi, qobiliyati, nogironligi bor yoki yo'qligidan qat'i nazar, barcha bolalar va kattalar uchun inklyuziv ta'limga erishishning yakuniy maqsadi sari qadamdir" ya'ni jamiyatda ishtirok etish va unga hissa qo'shish uchun jamiyat yaratishdir".

Inklyuziv ta'limning xalqaro tajribasi uzoq tarixga ega. So'nggi yillarda xorijiy mualliflar tomonidan inklyuziv ta'limdagi jarayonlar va uning ta'sirini tahlil qilishga bag'ishlangan ko'plab kitoblar va ko'plab

tadqiqotlar nashr etildi.

Yevropa davlatlarida inklyuziv ta'limning ta'rifi va tushunchasi shakllantirildi, ommaviy maktablarda sog'lig'i cheklangan bolalar uchun qulay va maxsus sharoitlar bilan ta'minlangan ta'limning me'yoriy-huquqiy bazasi yaratildi. Rossiyaning ta'lim siyosati ta'limdagi ijtimoiy munosabatlarni o'zgartirish prinsipi sifatida inklyuziyaga qaratilgan. Bugungi kunda, zamonaviy sharoitda maxsus ta'lim modelini o'zgartirish zarurati paydo bo'lishi aniq. Ushbu yangi modelda yanada samarali tashkil etish uchun maxsus va umumiy ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi dolzarbligicha qolmoqda.

Inklyuziv jarayonni resurs bilan ta'minlash umumiy ta'limdagi tashkiliy va mazmunli o'zgarishlarning muhim tizimli elementidir. Inklyuziv amaliyotning rus tajribasi ta'lim muassasalarining eksperimental va dizayn rejimining uzoq bosqichi, nogiron bolalarning ehtiyojlari uchun ta'lim sharoitlarini muallifning moslashuvi bilan bog'liq. Shu sababli, inklyuziya jarayonining sifati va uning turli toifadagi bolalarga nisbatan samaradorligini professional baholash masalasi dolzarbdir.

O'zgarishlarning yuqoridan pastga strategiyasi ("yuqoridan qarorlar") sharoitida u yoki bu ta'lim muassasasining inklyuziv yondashuvni amalga oshirishga, xatolarni tuzatishga tayyorligini baholash muhim ahamiyatga ega. Endi tushunamizki, maktab ikkita asosiy bosqichdini - inklyuziv rivojlanish strategiyasiga tayyorgarlik bosqichini va o'quv jarayoni, madaniyat va amaliyotni boshqarishdagi o'zgarishlarni amalga oshirish bosqichini boshdan kechirmoqda.

Xorij olimlarimizning fikriga ko'ra, inklyuziv ta'lim – bu turli toifadagi (alohida ta'lim ehtiyojlari, turli etnik guruhlar, ma'lum bir ijtimoiy guruhga mansub) bolalarning qadr-qimmatini, ularning xususiyatlari va o'rganish qobiliyatini tan olish.

Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning mintaqaviy modellari bir-biridan 5 ta asosiy

omil bo'yicha farq qiladi:

- 1) ta'lim muassasalari va ilmiy hamjamiyatning pozitsiyasi;
- 2) psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlash xizmatlarini rivojlantirish;
- 3) jamoat tashkilotlari faoliyati;
- 4) tayyorlangan pedagog kadrlarning mavjudligi;
- 5) ta'lim xizmatlarini moliyalashtirish imkoniyatlari.

Moskva inklyuziv ta'lim tajribasi dizayn va eksperimental faoliyatning boy tarixiga ega. Ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida oddiy bolalarning ota-onalarining inklyuziv ta'limga bo'lgan munosabati asta-sekin o'zgarib bormoqda. Ko'proq nogiron bolalarning ota-onalari ta'lim muassasasidan maxsus sharoitlar va individual qo'llab-quvvatlashni kutishadi, inklyuziyaning asosiy natijasi va ta'sirini o'z farzandining moslashish qobiliyatini yaxshilashda ko'rishga moyildirlar. Voyaga yetganlarning fuqarolik maqomi o'zgarimoqda va tobora ko'proq ota-onalar nogironligi bo'lgan odamlarni jamiyatga jalb qilish muammosining ijtimoiy ahamiyatini tushunishadi, ammo ba'zida umumiy ijobiy tendensiyalar bitta alohida holat bilan rad etiladi. Har qanday ijtimoiy o'zgarishlar uchun ommaviy axborot vositalarining pozitsiyasi juda muhimdir.

Inklyuziv jarayonlarning rivojlanishi fonida ota-onalarning maktab bilan o'zaro munosabatlaridagi roli o'zgarib bormoqda. Umuman olganda, Rossiyaning inklyuziv ta'lim amaliyoti, mavjud mintaqaviy farqlarga qaramay, hozirgi vaqtda bir qator umumiy cheklovlar va muammolarga ega. Nogiron bolalarning inklyuziv ta'limi normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinmagan, bunday bolalarni ommaviy maktabda o'qitish uchun maxsus ta'lim sharoitlarini moliyalashtirish va amalga oshirish mexanizmi mavjud emas. Inklyuziv ta'limni rivojlantirishning eng muhim vazifasi inklyuziv ta'lim muassasalari rahbarlari, o'qituvchilar va ta'lim amaliyotini amalga

oshiruvchi mutaxassislarini tayyorlashdir. Xorijiy mamlakatlarda inklyuziv ta'limni joriy etish bilan bog'liq barcha davlat islohotlari va o'qitishga qaratilgan keng ko'lamli dasturlar (o'qituvchilar, oliy o'quv yurtlari o'qituvchilari, talabalar soni, o'qitishda qiyinchiliklarga duch kelgan talabalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar malakasini oshirish kurslari orqali) bilan bog'liq.

Xorijiy mualliflarning ta'kidlashicha, inklyuziv tasvirning muvaffaqiyat darajasi o'qituvchining "universalligi" ga bog'liq. Bu ommaviy maktablarda ishlaydigan o'qituvchilarni tayyorlashning yangi prinsipidir. U o'qituvchining ilmiy bilimlari bilan bog'liq emas, u umumiy pedagogik Pro-konfessional kompetensiyalar va ko'nikmalarga tegishli. Rossiyada ushbu standart bo'yicha ishlaydigan universitetlarning o'quv-uslubiy birlashmasida "maxsus va inklyuziv ta'lim psixologiyasi va pedagogikasi" bo'limi ochilgan bo'lib, uning asosiy vazifasi asosiy o'quv dasturlarini ishlab chiqish va qayta ko'rib chiqish, o'qituvchilar va inklyuziv ta'lim mutaxassislarini tayyorlash uchun o'quv qo'llanmalari va darsliklar yozishdir.

Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarda o'ziga ishonch hissini orttirish, umidsizlikka berilishining oldini olishda o'qituvchining faoliyati ularning ota-onalari bilan hamkorlikda amalga oshirilishi kerak. Inklyuziv ta'limda o'qituvchilar sinfdagi barcha bolalarda ta'lim sharoitini yaxshilash ya'ni o'qituvchilarning boshlang'ich tayyorgarligi va maktab ta'limi barcha uchun faoliyat ko'rsatishini ta'minlashi uchun mas'uliyat hissini uyg'otishlari zarur. Alohida e'tiborga muhtoj o'quvchilarning qiziqishlariga mos, bilim va qobiliyatlariga monand ta'lim berish sinf xonasida umumiy tarzda olib boriladigan faoliyatdir.

Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarga asoslangan inklyuziv ta'lim jamiyatga ham foydalidir. Bu, o'z navbatida, jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni

bo'lgan bolani oddiy bog'cha yoki maktabga joylashtirish integrasiya yo'lidagi birinchi qadamdir. Integrasiyalashgan jamiyatda barcha teng huquqqa ega, bu yaxlit jamiyatdir. Inklyuziv ta'lim tufayli jamiyat integrasiyalashgan jamiyatga aylanadi va barcha bolalar uchun foydali bo'lgan samarali pedagogik tamoyillarni targ'ib etadi. Insonlarning turli xilda bo'lishi odatiy hol, deb hisoblanadi va o'rganish jarayonining tabiati va bosqichlaridan kelib chiqib, bola mazkur jarayon talablariga emas, balki ushbu jarayon bola talablariga moslashtirilishi lozim.

Umumta'lim maktablariga oddiy bolalarning barchasi borsa, alohida e'tiborga muhtoj bolalar ham jalb etilishi kerak. Inklyuziv ta'limni oiladan, maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlash kerak. Bu esa keyinchalik bolalarning atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko'nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, umumta'lim maktablarida tengdoshlari qatori darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishiga, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmasini egallashlariga ko'maklashadi. Umumta'lim maktablarda inklyuziv ta'lim – alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalar yoki boshqa sabablar tufayli tarbiyasi og'ir, yetim bolalar uchun moslashuvchan, individuallashtirilgan va barcha bolalarga teng huquq va imkoniyatlar tengligini beradigan ta'lim tizimidir. Shuningdek, inklyuziv ta'lim – millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ma'naviy ahvoli, oilasining jamiyatda tutgan o'rni, jismoniy yoki rivojlanishda kamchiligi bo'lishidan qat'iy nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadigan ta'lim hisoblanadi.

Umumta'lim maktablarda inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega bo'lib, shu sohada faoliyat yuritayotgan mutasaddilar, o'qituvchilar zimmasiga jiddiy

talablar qo'yiladi. Ushbu turdagi ta'limda sinf rahbari, fan o'qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko'rsatish borasidagi xizmatlarni bajaradilar. Sog'lom bolalar bilan alohida e'tiborga muhtoj bolalar o'rtasidagi farq shundaki, ular jismoniy imkoniyatlari cheklanganligi, uyatchanligi, tortinchoqligi yoki kamsitilganligi tufayli o'z tengdoshlari bilan munosabatda kirisha olmasligi, ba'zilar esa oilada haddan tashqari avaylanganliklari sababli qaysar, injiq bo'lib qolishlaridir.

Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan har bir umumta'lim maktabida maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagog bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan

o'qituvchilarga bog'liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko'maklashadi, maxsus o'qitish uskunalari, jihozlari bilan ta'minlaydi, ota-onalar va o'qituvchilar bilan tushuntirish ishlari olib boradi, zarur hollarda dars jadvali va dasturlarga o'zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi. Shuningdek, mazkur yo'nalishda faoliyat yuritayotgan o'qituvchilarning malakasini oshirish, bilimni boyitish, tibbiy xizmat ko'rsatishni tashkil etish, qulay psixologik muhit yaratish imkonini beradi. Ushbu ta'lim faoliyat dasturi bir nechta o'ziga xos maxsus, hududiy, bosqichli omillarga bog'liq bo'ladi. Ular jamiyat istiqboli, ehtiyoji, resurs talablari va mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi.



Foydalanilgan adabiyotlar :



1. Umaralieva M.A. Nogironligi bo'lgan bolalarni ijtimoiylashtirishda ota-onalar va mahalla mutasaddilarining bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari // "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnali №4., 2022., 45-48.
2. Umaralieva M.A. Nogiron farzandlar uchun to'laqonli hayot tarzini yaratishda maktab – oila – mahalla hamkorligining o'ziga xos jihatlari // Science and innovation international scientific journal volume 1 issue 4 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6908426> 246-252p.
3. Umaralieva M.A. Development of pedagogical competences of teachers in inclusive educational environment and mechanisms of using effective methods // European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices ISSN (E): 2938-3625. Volume 1, Issue 2, May, 2023. P.181-187.
4. Umaralieva M.A. Umumiy o'rta ta'lim o'qituvchilarining inklyuziv kompetentligini rivojlantirish tamoyillari // "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" ilmiy-metodik jurnali.–Buxoro.2023.№7.303-310b.
5. Umaralieva M.A. O'zbekistonda ayollar ijtimoiy muammolarini hal etishda xotin-qizlar faolligini oshirishga qaratilgan ijtimoiy siyosat // "Xalq ta'limi" ilmiy-metodik jurnali №1., 2023. 6-10b.
6. Umaralieva M.A. Social policy for increasing women's activity in solving women's social problems in Uzbekistan // Fars international journal of education, social science humanities\ Journal ISSN: 2945-4492 SJIF 2022 = 6.786 peer reviewed journal.(Finlyandiya)